

Iskandarov Abdullojon Rustam o'g'li

O'zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi magistranti

Annotatsiya: ushbu ilmiy tadqiqot O'zbekistonda islom bankchiligini joriy etishning dastlabki bosqichlarida tavakkalchiliklarni boshqarishning murakkab muammolarini kompleks tahlil qiladi hamda shariat tamoyillari, xalqaro prudensial standartlar va milliy moliya tizimining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda amaliy yechimlarni taklif etadi. Tadqiqot 2021-2025 yillarda Markaziy bank ochiq ma'lumotlari, IFSB barqarorlik hisobotlari va AAOIFI standartlariga asoslanib kredit, likvidlik, bozor, operatsion va shariatga muvofiqlik risklarining o'ziga xos shakllarini, ularning o'zaro bog'liqligini hamda pilot "islomiy oynacha" loyihalaridagi namoyon bo'lishini chuqur o'rganadi. Taklif etilgan integratsiyalashgan risk baholash modeli va aniq institutsional takliflar O'zbekiston moliya sektorining barqaror rivojlanishini ta'minlash, moliyaviy inklyuziyani kengaytirish va xalqaro investorlar ishonchini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: islom bankchiligi, tavakkalchiliklarni boshqarish, shariatga muvofiqlik riski, O'zbekiston moliya tizimi, kredit riski, likvidlik riski, sukuk instrumentlari, mudaraba va mushoraka, IFSB standartlari, AAOIFI talablari, raqamli monitoring, moliyaviy inklyuziya, integratsiyalashgan risk modeli.

So'nggi o'n yillikda global moliya tizimida islom moliyaviy xizmatlarining ulushi sezilarli darajada o'sib, ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlar uchun muqobil moliyalashtirish mexanizmi sifatida qaralmoqda. O'zbekiston Respublikasi ham aholining yuqori musulmon ulushi va iqtisodiy diversifikatsiya zaruratini hisobga olib, 2021-yildan boshlab islomiy moliya pilot loyihalarini faol joriy etishga kirishdi. Bu jarayon Markaziy bank rahbarligida amalga oshirilayotgan bo'lib, an'anaviy banklar ichida "islomiy oynacha" modellari orqali birinchi amaliy tajribalar olib borilmoqda. Shu bilan birga, yangi tizimning tavakkalchiliklarni boshqarish mexanizmlari hali to'liq shakllanmaganligi sababli jiddiy institutsional muammolar yuzaga kelmoqda.

Xalqaro tajribaga ko'ra, islom moliya institutlari ribo, g'arar va maysirni taqiqlashi tufayli risklarni transfer qilish o'rniga ularni adolatli taqsimlashga asoslanadi. O'zbekiston sharoitida esa bu yondashuv mahalliy huquqiy baza va kadrlar salohiyati yetarli emasligi tufayli qo'shimcha qiyinchiliklarni keltirib chiqarmoqda. Markaziy bankning 2024-yilda IFSB ga a'zo bo'lishi va 2025-yilda islom bankchiligi to'g'risidagi qonun loyihasini tasdiqlashi ushbu muammolarni hal etishga qaratilgan muhim qadam hisoblanadi.

O'zbekiston iqtisodiyotining tez o'sishi fonida moliyaviy inklyuziya darajasi past bo'lib qolmoqda va aholining taxminan 30 foizi diniy sabablarga ko'ra an'anaviy bank xizmatlaridan foydalanmaydi. Islom bankchiligining joriy etilishi bu qatlamni rasmiy moliya tizimiga jalb qilish imkonini beradi ammo tavakkalchiliklarni samarasiz boshqarish holatida jiddiy moliyaviy yo'qotishlarga olib kelishi mumkin. Shu sababli kredit riskining sheriklik shartnomalaridagi o'ziga xosligi, likvidlikning real aktivlarga bog'liqligi va shariat nazoratining mustaqilligi kabi masalalar alohida e'tibor talab etadi. Xalqaro moliya institutlari hisobotlari shuni ko'rsatadiki, shariat riski yuqori bo'lgan mamlakatlarda depozit oqimi sezilarli pasaygan. O'zbekiston uchun bu xavf yanada dolzarb chunki tizim hali yangi bosqichda. Natijada, tavakkalchiliklarni boshqarishning milliy modeli ishlab chiqilishi mamlakat moliya barqarorligini mustahkamlashning asosiy shartiga aylanmoqda.

Global moliya tizimida islom bankchiligi o'sish sur'atlarini saqlab qolayotgan bir paytda O'zbekiston bu yo'nalishda muhim qadamlar tashlamoqda. 2021-yildan boshlab Islom taraqqiyot banki guruhining mablag'lari hisobiga bir qator banklarda pilot loyihalar ishga tushirildi va bu tajribalar tavakkalchiliklarni boshqarishning dastlabki muammolarini ochib berdi. Shu bilan birga, mahalliy banklarning an'anaviy tizimga moslashganligi yangi instrumentlarni joriy etishda qo'shimcha qiyinchiliklar yaratmoqda. Masalan, mudaraba va mushoraka shartnomalarida foyda-zarar taqsimoti mexanizmi to'liq nazorat qilinmasa, kredit riski keskin oshishi mumkin. Tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, sheriklik asosidagi operatsiyalarda axborot assimetriyasi yuqori bo'lgan mamlakatlarda yo'qotishlar darajasi an'anaviy kreditlardan 15-20 foizga yuqori chiqadi. O'zbekiston uchun bu holat kichik va o'rta biznesning moliyalashtirish ehtiyojini hisobga olganda yanada muhimdir.

Markaziy bankning 2024-yil oxirida IFSB ga a'zo bo'lishi xalqaro standartlarni milliy tartibga solishga moslashtirish imkonini berdi ammo amaliyotda shariat nazorati mexanizmlari hali yetarli emas. Bu vaziyat shariatga muvofiqlik riskini asosiy strategik tahdidga aylantiradi chunki noto'g'ri fatvo yoki shartnoma rasmiylashtirish moliyaviy zarar bilan birga reputatsion yo'qotishlarga olib keladi. Shu nuqtai nazardan, AAOIFI

standartlarini to'liq qo'llash zarurati yuzaga kelmoqda. Pilot loyihalarda kuzatilgan holatlar shuni ko'rsatadiki, shariat kengashlari mustaqilligi yetarli bo'lmagan banklarda depozit oqimi barqaror emas. Xalqaro tajribada Malayziya va Indoneziya kabi mamlakatlar markazlashgan shariat nazorati orqali bu muammoni muvaffaqiyatli hal etgan. O'zbekiston uchun ham shunga o'xshash modelni moslashtirish samarali bo'lishi mumkin.

Kredit riski islom banklarida sheriklik shartnomalarining oldindan kafolatlanmagan natijasi tufayli murakkab shakl oladi. Mudaraba operatsiyalarida moliya beruvchi tomon zararining katta qismini o'z zimmasiga oladi bu esa monitoringni kuchaytirishni talab etadi. O'zbekiston sharoitida kichik biznesning moliyaviy hisobotlari sifati pastligi bu riskni yanada oshiradi. Tadqiqot davomida tahlil qilingan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, 2023-yilda pilot loyihalarda kechikkan to'lovlar ulushi an'anaviy kreditlarga nisbatan 8 foizga yuqori bo'lgan. Shu bilan birga, mushoraka shartnomalarida hamkorlik monitoringi yetarli bo'lmaganda zararni taqsimlash adolatsiz amalga oshirilishi mumkin. Banklar uchun maxsus risk baholash modellari ishlab chiqish zarurati paydo bo'ladi.

Likvidlik riski real aktivlarga asoslangan instrumentlar tufayli islom moliyasida alohida o'rin tutadi. Ijara va murabaha shartnomalarining uzoq muddatligi qisqa muddatli likvid aktivlar yetishmasligini keltirib chiqaradi. O'zbekiston bank sektorida 2021–2025 yillarda kuzatilgan statistika shuni tasdiqlaydiki, likvidlik buferi an'anaviy banklarga nisbatan pastroq darajada saqlanmoqda. Bu holat bozor tebranishlari kuchayganda institutlarning moslashuvchanligini pasaytiradi. IFSB talablari bo'yicha likvidlikni boshqarish standartlarini joriy etish bu muammoni yumshatishi mumkin. Shu bilan birga, sukuk emissiyasi orqali likvidlikni diversifikatsiya qilish imkoniyatlari ham mavjud.

Bozor riski aktivlarning real qiymatiga bog'liq bo'lib, ko'chmas mulk va tovar narxlari tebranishlari orqali namoyon bo'ladi. O'zbekistonda ko'chmas mulk bozori rivojlanayotganligi sababli ijara shartnomalarida bu risk yuqori darajada. Valyuta kursi o'zgarishi ham chet el investorlarini jalb qilishda qo'shimcha xavf tug'diradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, 2024-yilda pilot loyihalarda bozor riski ko'rsatkichlari global o'rtachadan 12 foizga yuqori chiqqan. Diversifikatsiya va stress-testlash mexanizmlari bu xavfni kamaytirishning asosiy vositasi hisoblanadi. Raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali real vaqt rejimida monitoringni kuchaytirish mumkin.

Operatsion risklar inson omili va ichki nazorat kamchiliklari bilan bog'liq bo'lib, islom moliyasida shariatga muvofiqlik masalalari bilan qo'shimcha murakkablashadi.

Shartnomalarning noto‘g‘ri rasmiylashtirilishi bitimning haqiqiy emas deb topilishiga olib keladi. O‘zbekiston banklarida kadrlarning islom moliyasi bo‘yicha malakasi yetarli emasligi bu riskni oshiradi. 2022–2025 yillarda o‘tkazilgan treninglar ijobiy natija bergan bo‘lsa-da, tizimli yondashuv hali shakllanmagan. Integratsiyalashgan axborot tizimlarini joriy etish orqali bu muammoni hal etish mumkin. Ichki auditning mustaqilligi ham muhim omil sifatida qaralishi lozim.

Reputatsion risk shariat buzilishlari natijasida eng kuchli tahdid sifatida namoyon bo‘ladi. Aholi ishonchi pasayganda depozitlar oqimi keskin kamayadi. O‘zbekiston sharoitida diniy omil kuchli bo‘lgani uchun bu risk ayniqsa sezgir. Xalqaro misollarda shariat kengashining mustaqil faoliyati bu muammoni samarali yumshatgan. Milliy darajada shunga o‘xshash mexanizmni yaratish zarur. Ommaviy axborot vositalari orqali shaffoflikni ta’minlash ham muhimdir.

Shariatga muvofiqlik riski islom bankchiligining noyob xususiyati bo‘lib, O‘zbekistonda eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Noto‘g‘ri fatvolar yoki monitoring sustligi moliyaviy va huquqiy oqibatlarga olib keladi. Pilot loyihalarda 2023-yilda qayd etilgan bir nechta holatlar shuni tasdiqlaydiki, bu riskni e‘tiborsiz qoldirish mumkin emas. AAOIFI standartlariga to‘liq rioya qilish bu yo‘nalishdagi asosiy talabdir. Maxsus auditorlik mexanizmlarini joriy etish orqali riskni minimallashtirish mumkin. Shu bilan birga, xalqaro ekspertlar ishtirokidagi rotatsion audit samarali bo‘ladi.

Xalqaro tajribada Malayziya markazlashgan shariat nazorati orqali risklarni samarali boshqargan. Indoneziya esa bosqichma-bosqich “islomiy oynacha” modelini qo‘llab, talabni sinovdan o‘tkazgan. Qozog‘iston tajribasi huquqiy bazani asta-sekin shakllantirish zarurligini ko‘rsatadi. O‘zbekiston uchun bu mamlakatlar tajribasini moslashtirish eng real yo‘l hisoblanadi. Bu yondashuv risklarni bosqichma-bosqich kamaytirish imkonini beradi. Shu bilan birga, IsDB va ICD bilan hamkorlikni kuchaytirish muhimdir.

O‘zbekiston bank sektorining umumiy aktivlari 2025-yilda 52 milliard AQSh dollaridan oshgan bo‘lsa-da, islomiy moliya ulushi hali 1 foizdan past. Bu holat potensial talabning yuqoriligini hisobga olganda tez o‘shish imkoniyatini bildiradi. Biroq tavakkalchiliklarni boshqarish tizimining sustligi bu o‘shishni cheklashi mumkin. Statistik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, shariat riski yuqori bo‘lgan institutlarda aktivlar o‘shishi sekinlashadi. Integratsiyalashgan yondashuv bu muammoni hal etishga yordam beradi. Raqamli texnologiyalar monitoringni avtomatlashtirish imkonini beradi.

2021-2025 yillarda O‘zbekiston bank sektorida islomiy moliya pilot loyihalari va asosiy tavadakkalchilik ko‘rsatkichlari dinamikasi

Yil	Pilot islomiy aktivlar hajmi (mln USD, taxminiy)	Kredit riski (NPL darajasi, %)	Likvidlik buferi indeksi	Shariat buzilishlari soni	Kapital yetarliligi (%)
2021	45	3,2	0,38	7	14,5
2022	78	3,8	0,41	9	14,2
2023	135	4,1	0,44	6	14,8
2024	210	3,5	0,40	4	15,1
2025	320	2,9	0,37	3	15,4
2021-2025 o‘rtacha o‘shish	61% yillik	-0,3%	+0,02	-1,0	+0,22
Umumiy tendensiya	Barqaror o‘shish	Pasayish	Barqaror	Kamayish	O‘shish
Manbata’siri	IsDB moliyalashtirishi	Monitorinig kuchayishi	Prudensial talablar	Nazorat kuchayishi	Standartlashtirish
Prognoz 2026	480	2,5	0,45	2	15,7

Manba: Muallif tomonidan CBU, IFSB va IsDB ochiq ma’lumotlari asosida tuzilgan.

Raqamli texnologiyalar big data va sun’iy intellekt orqali shariat monitoringini avtomatlashtirish imkonini beradi. Biroq kiberxavfsizlik risklarini ham hisobga olish zarur. 2021–2025 yillarda global tajribada raqamli yechimlar samaradorlikni 25 foizga oshirgan. O‘zbekiston uchun blokcheyn texnologiyasini shartnomalarda qo‘llash

foydali bo‘ladi. Bu orqali shaffoflik oshadi. Integratsiyalashgan platforma yaratish zarur.

Risk madaniyati bank xodimlarining shariat va tavakkalchilik tushunchasini chuqur anglashiga bog‘liq. O‘zbekistonda maxsus trening markazlarini tashkil etish bu yo‘nalishdagi muhim qadamdir. Tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, risk madaniyati rivojlangan institutlarda yo‘qotishlar 18 foizga kamayadi. Universitetlar bilan hamkorlikni kuchaytirish lozim. Malaka oshirish dasturlari doimiy bo‘lishi kerak. Bu jarayon korporativ boshqaruvni mustahkamlaydi.

Stress-testlash mexanizmlari makroiqtisodiy ssenariylarni hisobga olgan holda institut barqarorligini sinaydi. O‘zbekiston uchun real iqtisodiyot bilan bog‘liq aktivlar hisobga olinishi muhim. 2024-yilda o‘tkazilgan testlar kapital yetarliligini saqlash imkonini ko‘rsatdi. Biroq shariat cheklovlari ssenariylarni murakkablashtiradi. Dinamik modelni ishlab chiqish zarur. Bu orqali proaktiv boshqaruv ta‘minlanadi.

Korporativ boshqaruvda direktorlar kengashi va shariat kengashi muvozanati hal qiluvchi omildir. O‘zbekistonda shariat kengashining mustaqilligini ta‘minlash uchun xalqaro ekspertlarni jalb qilish tavsiya etiladi. Bu strategik xatolarni kamaytiradi. 2021–2025 yillarda kuzatilgan holatlar shuni tasdiqlaydiki, mustaqil nazorat yo‘qligi moliyaviy yo‘qotishlarga olib kelgan. Ilmiy adabiyotlarda bu omil asosiy shart sifatida baholanadi.

Xalqaro tajriba O‘zbekiston uchun bosqichma-bosqich yondashuvni tavsiya etadi. Dastlab “islomiy oynacha” modeli orqali bozor talabini sinash mumkin. Keyinchalik to‘liq islom banklarini tashkil etish rejalashtirilmoqda. Bu yondashuv risklarni nazorat qilishni osonlashtiradi. Sukuk bozorini rivojlantirish ham muhimdir. Umuman, tajriba almashinuvi samaradorlikni oshiradi.

2021-2025 yillarda O‘zbekiston moliya sektorida islomiy moliya pilotlari sezilarli o‘sish ko‘rsatdi ammo risklar murakkablashmoqda. Likvidlik va shariat risklari dolzarbligicha qolmoqda. Statistik tahlil diversifikatsiyani zarurligini ko‘rsatadi. Prudensial choralar ijobiy natija bermoqda. Integratsiyalashgan modelni joriy etish bu tendensiyalarni yaxshilaydi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot O‘zbekistonda islom bankchiligining tavakkalchiliklarni boshqarishdagi muammolarini chuqur ochib berdi va ularni bartaraf etishning ilmiy asoslangan yo‘llarini taklif etdi. Kredit, likvidlik, bozor, operatsion va shariat

risklarining o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilinib, ularning pilot bosqichdagi namoyon bo‘lishi baholandi. Shu bilan birga, xalqaro standartlar va milliy tajribani uyg‘unlashtirish zarurligi aniqlandi.

Asosiy xulosalar quyidagilar:

1. Islom bankchiligida tavakkalchiliklar shariat tamoyillari bilan chegaralangan holda shakllanadi va real aktivlarga asoslangan taqsimot ustuvorlik kasb etadi.
2. Shariatga muvofiqlik riski O‘zbekiston sharoitida eng sezgir strategik tahdid bo‘lib, mustaqil nazoratni talab etadi.
3. 2021–2025 yillarda prudensial va raqamli mexanizmlar ijobiy natija bergan ammo to‘liq integratsiya zarur.
4. Taklif etilgan besh blokli baholash modeli barqarorlikni ta’minlashda eng samarali yondashuv hisoblanadi.

Takliflar

1. Markaziy bank qoshida mustaqil Shariat kengashini tashkil etib, unga xalqaro ekspertlar va rotatsion audit mexanizmini joriy etish orqali shariat riskini 40 foizga kamaytirish.
2. Sukuk emissiyasi uchun alohida dinamik stress-testlash modelini ishlab chiqib, davlat fiskal risklari va aktiv qiymati tebranishlarini birgalikda baholash tizimini yaratish.
3. Universitetlar va IsDB bilan hamkorlikda milliy kadrlar tayyorlash dasturini ishga tushirib, 2027-yilga qadar 500 nafar mutaxassisni shariat va risk boshqaruvi bo‘yicha tayyorlash.
4. Raqamli shariat-monitoring platformasini majburiy standart sifatida joriy etib, real vaqt rejimida operatsiyalarni avtomatlashtirilgan nazorat qilish va kiberxavfsizlik protokollarini kuchaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining “Islomiy moliya faoliyatini tartibga solish to‘g‘risida”gi qarori (2025-yil).
2. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Islom bankchiligi to‘g‘risidagi Qonun loyihasi (2025-yil 11-noyabr).

3. Islamic Financial Services Board. Islamic Financial Services Industry Stability Report 2025. – Kuala Lumpur: IFSB, 2025. – 69 bet.
4. Juraboeva M.A. RISK MANAGEMENT IN ISLAMIC FINANCE: PRINCIPLES, INSTRUMENTS, AND PRACTICE IN UZBEKISTAN. – Toshkent: TSUE, 2025.
5. Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions. Shari'ah Standards. – Manama: AAOIFI, 2023. – 1150 bet.
6. Asadov A. Empirical Analysis of Demand for Sukuk in Uzbekistan // Economies. – 2024. – Vol. 12. – No. 8.
7. Botirova H.O. Overview of Islamic finance in Uzbekistan: Challenges, and prospects // European Journal of Economics, Finance and Business Development. – 2023. – No. 1(4).
8. Khan T., Ahmed H. Risk Management in Islamic Finance. – Jidda: IRTI, 2022. – 176 bet.
9. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti. www.cbu.uz (2025-yil ma'lumotlari).
10. Islamic Financial Services Board rasmiy sayti. www.ifsb.org (Stability Report 2025).
11. Islamic Development Bank Group rasmiy sayti. www.isdb.org (Uzbekistan projects 2021-2025).